

HOOFDROL IN DE INDONESISCHE KWESTIE

DE INVLOED VAN HET PERSONALISTISCH SOCIALISME OP WILLEM SCHERMERHORN'S OPVATTINGEN OVER INDONESIË, 1945-1947

BA-scriptie Geschiedenis Universiteit Utrecht

Naam: Hanke van den Broek

Studentnummer: 5708559

Begeleider: dr. F. Gerits

Datum: 19 januari 2018

Inhoud

Abstract	2
Inleiding	2
Historiografie	3
Theorie	4
Methode	4
Hoofdstuk 1. Het personalistisch socialisme: Schermerhorns definitie	6
Hoofdstuk 2. Verhouding tussen Nederland en Indonesië: de NVB en Schermerhorn	11
Hoofdstuk 3. Koloniale ideologie: de Nederlands-Indonesische Unie	16
Conclusie	20
Literatuurlijst	23

Abstract

Willem Schermerhorn heeft een belangrijke rol gespeeld in de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, in zijn positie als premier en vervolgens voorzitter van de Commissie-Generaal voor Nederlands-Indië, in de periode 1945-1947. In dit onderzoek lag de focus op zijn opvattingen met betrekking tot de Indonesische kwestie en is onderzocht in hoeverre deze opvattingen beïnvloed werden door het zogenaamd personalistisch socialisme. In de literatuur bestaat onenigheid over de bewering dat het personalistisch socialisme een vooruitstrevende insteek zou hebben, wat betreft de verhoudingen tussen Nederland en Indonesië. Daarom is hier vervolgens onderzocht of Schermerhorns opvattingen over Indonesië progressief waren, of dat ze daarentegen werden beïnvloed door een koloniale ideologie. Om dit te onderzoeken zijn persoonlijke bronnen van Schermerhorn eerst geanalyseerd op personalistisch-socialistische kenmerken en vervolgens op kenmerken van een koloniale ideologie, met name het idee van een nationale taak voor Nederland in Indonesië. Hieruit is gebleken dat Schermerhorns opvattingen inderdaad werden beïnvloed door het personalistisch socialisme en bovendien ook kenmerken bevatten van een koloniale ideologie. Ook is echter gebleken dat Schermerhorns idee van een nationale taak voor Nederland niet slechts gericht was op het behoud van een koloniaal rijk maar veel meer op de internationale verspreiding van personalistisch-socialistische waarden. In Indonesië wilde Schermerhorn deze roeping in de praktijk brengen door de oprichting van een Nederlands-Indonesische Unie, waarin de personalistisch-socialistische waarden van gemeenschap en verbondenheid weerspiegeld werden.

Inleiding

In het Brabantse Sint-Michiëlsgestel werden tijdens de Tweede Wereldoorlog enkele honderden vooraanstaande Nederlandse mannen als gijzelaars gehouden door de Duitse bezetter. Het doel van deze gijzeling was het tegengaan van aanslagen door het Nederlands verzet op Duits personeel en Nederlandse collaborateurs. In het kleinseminarie 'Beekvliet', waar een deel van de gijzelaars in relatieve welvaart verbleef, ontstonden al snel discussies over de Nederlandse samenleving en hoe die er na de oorlog uit moest komen te zien. Grote aandacht bestond voor vernieuwing in het politieke bestel van Nederland, maar ook op maatschappelijk, cultureel en religieus vlak was er in Nederland verandering nodig, meenden deze mannen. In de zomer van 1942 werd uit de grote groep die betrokken was bij deze discussies, een kleinere groep gemaakt die zich specifiek ging bezighouden met partijpolitieke vernieuwing na de oorlog. Deze groep bestond uit zeventien mannen, de meeste van hen vertegenwoordigers van de vooroorlogse politieke partijen, die zichzelf als groep de naam 'De Heeren Zeventien' gaven. Als voorzitter van de groep werd de Delftse hoogleraar Willem Schermerhorn aangewezen.¹

Binnen de Heeren Zeventien ontstond al snel onenigheid over het soort vernieuwing dat moest plaatsvinden in naoorlogs Nederland. Een deel van de mannen wilde strikt partijpolitieke vernieuwing, terwijl een ander deel zich richtte op geestelijke vernieuwing van Nederland, waaruit pas later daadwerkelijke veranderingen moesten voortkomen. Als gevolg van deze onenigheid scheidden deze laatsten zich in augustus 1942 alweer af van de Heeren Zeventien. Ook voorzitter Schermerhorn

---

¹ Herman Langeveld, *De man die in de put sprong. Willem Schermerhorn 1894-1977* (Amsterdam 2014) 147, 157-159.

hoorde bij dit groepje van afgescheidenen. De ideeën over geestelijke vernieuwing die zij eropna hielden, kwamen vooral voort uit de politieke filosofie van de theoloog Willem Banning, die ook als gijzelaar in Beekvliet verbleef. Banning was voorstander van een zogenaamd 'personalistisch socialisme', dat bij hem doordrongen was van christelijke waarden. Het 'personalisme', een Franse stroming, stelde de menselijke persoonlijkheid centraal en benadrukte de verantwoordelijkheid die mensen voor elkaar moeten hebben. Banning combineerde dit met zijn socialistische ideeën en kwam zo tot een filosofie, die zich keerde tegen individualisering en secularisering, en als doel een ethische en geestelijke opwekking van de Nederlandse samenleving had. Deze ideeën waren het, die het groepje gegijzelden in Beekvliet leidden in de plannen die ontstonden voor het opzetten van een nationale volksbeweging. Deze beweging moest de Nederlandse samenleving rijp maken voor politieke vernieuwing, in de vorm van een brede volkspartij als vervanging van de verzuilde politieke structuur van voor de oorlog. De 'Nederlandse Volks Beweging' (NVB) wilde zo de eenheid in Nederland bevorderen, waarbij christelijke normen en waarden een belangrijke plaats zouden moeten innemen.²

In december 1943 werd een groep van 160 gijzelaars vrijgelaten uit Beekvliet, waaronder ook Banning en Schermerhorn. Hun plan voor een volksbeweging bleef bestaan tijdens de laatste oorlogsjaren en bestond nog steeds na de capitulatie van de Duitsers in mei 1945. In diezelfde maand nog vroeg koningin Wilhelmina twee mannen, Willem Drees en Willem Schermerhorn, om een kabinet te formeren. Zij stelden binnen een maand een kabinet samen, waar Willem Schermerhorn premier van werd.³ Schermerhorn gaf verschillende ministersposten in zijn kabinet aan mannen die hij in Sint-Michiëlsgestel had leren kennen en die zijn denkbeelden over vernieuwing deelden. Dit kabinet kreeg niet alleen als eerste te maken met een naoorlogs Nederland, maar werd binnen enkele maanden ook gesteld voor een hele nieuwe situatie in het Nederlands koninkrijk. In augustus 1945 sprak Soekarno in Jakarta namelijk de onafhankelijkheidsverklaring uit en riep daarmee de Republiek Indonesia in het leven, een republiek die niet langer deel wilde uitmaken van het Nederlandse koloniale rijk. Het jonge kabinet Schermerhorn-Drees zag zich hierdoor voor de moeilijke taak gesteld om een weg te vinden in deze onbekende situatie. Dit onderzoek stelt de persoon van Willem Schermerhorn centraal en focust op zijn opvattingen over de onafhankelijkheidsstrijd en de dekolonisatie van Indonesië. Schermerhorn was slechts een jaar premier van Nederland, van 1945 tot 1946. Na de verkiezingen van 1946 had Schermerhorn al geen plek meer in het parlement, maar werd hij in plaats daarvan voorzitter van de Commissie-Generaal voor Nederlands-Indië. Deze functie, die hij tot 1947 bekleedde, bracht hem in Indonesië, waar hij met de Indonesische leiders moest onderhandelen over de mogelijkheid tot onafhankelijkheid. Schermerhorn heeft dus een belangrijke rol gespeeld in het proces richting de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in 1949.

Historiografie

Schermerhorns biograaf, Herman Langeveld, stelt dat de periode die Schermerhorn in Sint-Michiëlsgestel doorbracht, een grote invloed heeft gehad op zijn opvattingen over Indonesië en de dekolonisatie. Het groepje mannen, dat zich in 'Gestel' had beziggehouden met personalistisch-socialistische ideeën en een Nederlandse Volksbeweging, had namelijk ook nagedacht over de rol van Indonesië in het geheel van het Nederlands koninkrijk.⁴ Historicus J.J.P. de Jong zegt echter dat de vernieuwing die de NVB wilde doorvoeren, en waar Schermerhorn de belangrijkste voorvechter van was in het kabinet, helemaal niet tot uiting kwam in het beleid ten opzichte van Indonesië. Hij stelt dat

---

² Langeveld, *De man die in de put sprong*, 149, 161-163.

³ *Ibidem*, 165, 195.

⁴ *Ibidem*, 287-288.

'[D]e progressieve inslag van het kabinet [echter niet doorwerkte] in het koloniaal beleid. Men meende te kunnen volstaan met herstel van het koloniaal gezag'.⁵ Deze verschillende visies hoeven niet lijnrecht tegenover elkaar te staan, want de vraag is of personalistisch-socialistische ideeën over dekolonisatie wel daadwerkelijk progressief te noemen zijn. Hier wordt daarom onderzocht in hoeverre Willem Schermerhorn werd geleid door personalistisch-socialistische ideeën in zijn opvattingen over de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, in de jaren 1945-1947, de periode waarin hij achtereenvolgens premier en voorzitter van de Commissie-Generaal voor Nederlands-Indië was. Daarbij wordt specifiek gekeken of die socialistische opvattingen vernieuwend en progressief waren, of dat Schermerhorns gedachtegoed daarentegen beïnvloed werd door een oudere 'koloniale ideologie'.

Theorie

In de geschiedwetenschap is de focus in de decennia vanaf de jaren 70 steeds meer verschoven naar sociale en culturele geschiedenis, ter vervanging van de traditionele focus op politieke geschiedenis.⁶ Een van de gevolgen van deze *cultural turn*, is de aandacht die in de geschiedschrijving is gekomen voor de betekenissen die mensen geven aan de wereld waarin ze leven en de manier waarop zij de wereld en zichzelf duiden. Het is dan ook in deze context dat historicus Arne Westad pleit voor meer aandacht voor de rol van ideologie in de geschiedenis. Daarbij definieert hij ideologie als een set van fundamentele concepten, die systematisch worden uitgedrukt door een grote groep van individuen.⁷ Volgens Westad liggen ideeën die mensen hebben over de wereld, en hun eigen rol daarin, aan de basis van menselijke actie. Daarom hebben ideologische overtuigingen van mensen volgens hem een grote verklarende kracht, waardoor historische gebeurtenissen beter begrepen kunnen worden.⁸ Dit onderzoek sluit hierbij aan door te onderzoeken wat Schermerhorns ideeënachtergrond was en, met name, of deze beïnvloed werd door een koloniale ideologie. Op die manier kunnen Schermerhorns overtuigingen en beleid met betrekking tot Indonesië beter verklaard worden.

De koloniale ideologie, zoals gedefinieerd door De Jong, hield de gedachte in dat Indonesië niet zonder Nederland kon. Nederland zou onmisbaar zijn voor het welzijn van de Indonesische bevolking. De Jong stelt dat de meeste Nederlanders zo'n conservatieve en traditionele visie op Indonesië hadden en dat ze zich niet iets anders konden voorstellen dan dat Indonesië bij Nederland hoorde. Er heerste in Nederland dus de overtuiging en de wens, dat 'the mission interrupted' in de overzeese gebieden weer zou worden opgepakt.⁹ De koloniale ideologie is hier dus de overtuiging dat Indonesië afhankelijk was van Nederland, als gevolg waarvan Nederland een taak of missie had te volbrengen in Indonesië. Dit paternalistische idee veronderstelt bovendien dat de Nederlanders beter wisten wat goed was voor de Indonesiërs dan de Indonesiërs zelf. Of Schermerhorn in zijn opvattingen door zulke ideeën werd geleid, zal hier worden onderzocht.

Methode

Voor dit onderzoek zal gebruik gemaakt worden van de bronnen over Willem Schermerhorn uit het Nationaal Archief. Wat Indonesië betreft zijn dit voornamelijk toespraken, briefwisselingen en

---

⁵ J.J.P. de Jong, *Diplomatie of strijd. Het Nederlands beleid tegenover de Indonesische revolutie 1945-1947* (Amsterdam 1988) 56-57.

⁶ Lynn Hunt, 'History, Culture, and Text', in: Lynn Hunt (red.), *The New Cultural History* (Berkeley 1989), 1.

⁷ Odd Arne Westad, 'The New International History of the Cold War. Three (Possible) Paradigms', *Diplomatic History* 24 (2000) 4, 515-565, aldaar 552.

⁸ Westad, 'The New International History', 552.

⁹ De Jong, *Diplomatie of strijd*, 56.

krantenartikelen. Daarnaast wordt ook gebruik gemaakt van het dagboek van Schermerhorn, dat hij heeft bijgehouden tijdens zijn voorzitterschap van de Commissie-Generaal. In deze bronnen zal gezocht worden naar personalistisch-socialistische opvattingen van Schermerhorn ten opzichte van Indonesië, waarna die opvattingen zullen worden onderzocht op mogelijk koloniaal gedachtegoed. Dit zal worden aangevuld met literatuuronderzoek in de secundaire literatuur over het Nederlandse beleid ten opzichte van Indonesië en over de persoon van Willem Schermerhorn.

Eerst zal hier worden onderzocht wat het personalistisch socialisme inhield en hoe Willem Schermerhorn dit zelf definieerde. Vervolgens wordt in hoofdstuk 2 de vraag beantwoord wat de positie van de NVB, en dus van het personalistisch socialisme, was ten opzichte van de verhouding tussen Nederland en Indonesië. Daarbij zal ook gekeken worden naar de opvattingen van Schermerhorn hierover en naar zijn rol in het hele dekolonisatieproces. In hoofdstuk 3 richt dit onderzoek zich ten slotte op de mogelijke invloed van een Nederlandse koloniale ideologie op de opvattingen van Schermerhorn over Indonesië.

Hoofdstuk 1. Het personalistisch socialisme: Schermerhorns definitie

In het gijzelaarskamp in Sint-Michielsgestel was het Hendrik Brugmans die, door zijn studie in Parijs, verstand had van de Franse personalistische stroming en deze ideeën introduceerde bij Willem Banning en de andere gijzelaars. Het Franse personalisme was een vooroorlogse politieke stroming, waarvan de aanhangers een politieke en maatschappelijke crisis zagen in twintigste-eeuws Europa. Deze crisis schreven ze toe aan een gebrek aan gemeenschap en verbondenheid door de toegenomen individualisering van de samenleving. De personalistische denkers keerden zich daarom enerzijds tegen het absolutisme van de staat, zoals in de totalitaire systemen van het nationaalsocialisme, communisme en fascisme, en anderzijds tegen het individualisme van het kapitalistische systeem. Het personalisme wilde een middenweg bieden tussen die twee uitersten.¹⁰ Daarbij was het essentieel dat er hernieuwde aandacht geschonken zou worden aan het geestelijke aspect van de mens, waardoor de mens namelijk echte vrijheid zou kunnen bereiken. Bovendien geloofden personalisten dat een individu zijn persoonlijkheid alleen kon uiten in gemeenschappelijk handelen en dus niet in een individualistische samenleving.¹¹

Het zijn deze ideeën, die Willem Banning sterk hebben beïnvloed tijdens de periode van gijzeling in Sint-Michielsgestel. Hij maakte zich ernstig zorgen over de staat van de westerse samenleving. De vooroorlogse westerse samenleving was in zijn ogen verziekt door secularisatie en door het industriële kapitalisme, dat zich onder andere uitte in materialisme en individualisme. De oorlog, waar Banning met zijn medegijzelaars middenin zat, zag hij als het uiteindelijke resultaat van de crisis waarin de westerse samenleving verkeerde. Deze oorlog moest bovendien een breuklijn vormen: het einde van het failliete kapitalistische systeem en het begin van een samenleving waarin christelijke normen en waarden zouden zorgen voor verbroedering en eenheid. Het nieuwe maatschappelijke systeem, dat Banning en het groepje medestanders in Beekvliet voor ogen hadden, zou geleid moeten worden door personalistisch-socialistisch gedachtegoed. Dit zagen de mannen in Beekvliet als het streven naar een hechte en rechtvaardige gemeenschap, waarin mensen verantwoordelijkheid en aandacht zouden hebben voor elkaar.¹²

Volgens Banning werd het personalistisch-socialisme door de verschillende groepsleden in Sint-Michielsgestel niet eenduidig geïnterpreteerd.¹³ Ook Schermerhorn hield er zijn eigen interpretatie op na, die al duidelijk werd tijdens de openingstoespraak die hij hield bij de eerste bijeenkomst van de Heeren Zeventien, op 11 juli 1942. Zijn opvattingen waren grotendeels gebaseerd op die van Banning en sloten daar dan ook nauw bij aan. Schermerhorn sprak over de 'atomisering' en 'ontbinding', die in zijn ogen kenmerkend waren voor de moderne tijd. Alleen de christelijke traditie kon volgens hem hieraan een tegenwicht bieden, waardoor het voor hem onomstotelijk vaststond dat Nederland na de oorlog weer een christelijke staat moest worden. Ook zei Schermerhorn in zijn toespraak dat niet iedereen in de Heeren Zeventien christelijk hoefde te zijn, maar dat zij wel allemaal de superioriteit van het christendom moesten erkennen. Veel groepsleden waren het absoluut niet eens met deze vereiste.¹⁴ Door de onenigheid binnen de Heeren Zeventien volgde hierna al snel de afsplitsing van het

---

¹⁰ Madelon de Keizer, *De gijzelaars van Sint Michielsgestel. Een elite-beraad in oorlogstijd* (Alphen aan de Rijn, 1979) 96-97; Jan Bank, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)* (Deventer, 1978) 19; Langeveld, *De man die in de put sprong*, 161.

¹¹ De Keizer, *De gijzelaars*, 97.

¹² Bank, *Opkomst en ondergang*, 20; De Keizer, *De gijzelaars*, 87, 91-92.

¹³ Bank, *Opkomst en ondergang*, 20.

¹⁴ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 159-160; Bank, *Opkomst en ondergang*, 18.

kleinere groepje mannen, waaronder Banning en Schermerhorn, dat zich ging richten op de totstandkoming van een Nederlandse Volksbeweging.

De personalistisch-socialistische opvattingen die Schermerhorn in zijn toespraak in Sint-Michiëlsgestel had geuit, bleven een grote rol innemen in zijn gedachtegoed in de jaren na de oorlog. Dit blijkt uit drie speeches die Schermerhorn hield in 1946. Hier zullen deze speeches worden geanalyseerd om zo Schermerhorns eigen definitie van het personalistisch socialisme duidelijk te maken. Daarin zullen drie kernelementen worden onderscheiden. Deze speeches maken bovendien duidelijk wat volgens Schermerhorn het belang was van dit personalistisch-socialistisch gedachtegoed in de naoorlogse samenleving.

De eerste speech is van 15 januari 1946 in Londen, waar Schermerhorn spreekt tot de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties.¹⁵ In zijn toespraak stelt Schermerhorn dat juist Nederland, door haar recente oorlogsverleden, kan weten hoe belangrijk het werk van de VN is, namelijk het garanderen van recht en van menselijke waardigheid. Bovendien zegt Schermerhorn dat juist dit lijden, dat zowel Europese als Aziatische volken hebben ondergaan in de oorlog, een spirituele ervaring veroorzaakt bij die verschillende volken: 'It is true that suffering has brought them in its wake a a general loosening of social and moral consciousness, but on the other hand it yielded a rich harvest in the sense of a purification of the nation's spiritual life coupled with an intense longing for a better world'.¹⁶ Schermerhorn heeft het in deze speech dus over een geestelijke vernieuwing of zuivering, die voortkomt uit de ervaringen in de oorlog. Het blijft ook niet bij een geestelijke vernieuwing, maar er is volgens Schermerhorn ook sprake van verlangen naar politieke verandering en naar de toepassing van principes als menselijkheid en recht. Schermerhorn stelt dat alleen op basis van zulke morele principes een geordende samenleving gebouwd kan worden. Zonder moreel besef van goed en fout zal een natie volgens Schermerhorn namelijk onvermijdelijk vervallen in de gruwelen die Nazi Duitsland heeft begaan. Dit geldt bovendien niet alleen binnen naties, maar is ook van toepassing op de hele internationale gemeenschap. Het belang van verandering en van een internationaal beleid op een stevige morele basis, kan Schermerhorn hier niet genoeg benadrukken. Het personalistisch-socialistische streven naar geestelijke en morele vernieuwing komt in deze speech dus duidelijk naar voren en is het eerste kernelement van Schermerhorns definitie.

Een tweede kernelement voor Schermerhorn is het belang van de waarden van gemeenschap en verbondenheid in de samenleving, in combinatie met een christelijke moraal. Dit wordt duidelijk uit een lezing die Schermerhorn enkele maanden na de speech voor de VN hield op de Universiteit Leuven.¹⁷ In deze toespraak spreekt de premier over de positie van de Lage Landen aan de Zee. Ook heeft hij het over maatschappelijke krachten die volgens hem aan het werk zijn in de Nederlandse en Belgische samenlevingen. Daarbij noemt de premier ten eerste persoonlijk geloof of levensbeschouwing als fundamentele factor voor zowel persoonlijk leven als voor het geheel van een maatschappij. Dit is echter niet het enige element dat invloed heeft op een samenleving, zegt Schermerhorn. Wat in zijn ogen namelijk een ongekeerde invloed heeft, is het feit 'dat wij in een tijdperk leven, waarin de techniek, of liever nog de combinatie van natuurwetenschappen en technische wetenschappen, ingrijpende wijzigingen hebben gebracht in het geheele aangezicht der

---

¹⁵ Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), Collectie 312 W. Schermerhorn, nummer toegang 2.21.183.74, inventarisnummer 13: *Toespraak Schermerhorn voor de Verenigde Naties, 15 januari 1946*.

¹⁶ NL-HaNA, Schermerhorn, 2.21.183.74, inv.nr. 13: *Toespraak Schermerhorn VN*.

¹⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Collectie 312 W. Schermerhorn, nummer toegang 2.21.183.74, inventarisnummer 13: *'De positie van de Lage Landen aan de Zee', toespraak Schermerhorn Universiteit Leuven, z.j.*

aarde'.¹⁸ Het gevolg van deze ontwikkelingen is volgens Schermerhorn de mechanisatie van de menselijke geest. Schermerhorn betreurt deze mechanisatie, want die uit zich volgens hem in de individualisering, of 'ontpersoonlijking van de groote massa'. 'De moderne techniek, in wisselwerking met het kapitalistische systeem [...] hebben allerlei bindingen opgelost, de mensen tot eenlingen gemaakt en de samenleving geatomiseerd'¹⁹, licht Schermerhorn toe. Hier gebruikt Schermerhorn termen die hij ook al gebruikte in zijn toespraak in Sint-Michielsgestel tijdens de oorlog, toen hij ook sprak over 'atomisering' en 'ontbinding' als gevolg van modernisering van de maatschappij.

Schermerhorn spreekt verder over deze 'ontpersoonlijking van de massa' en zegt dat elk modern land hier in meer of mindere mate kenmerken van vertoont. Hij onderscheidt echter ook een andere weg, die tegen deze atomisering en individualisering zou strijden. Dit is de weg van het Russische communisme en in zekere zin ook die van het Duitse nationaalsocialisme, waarin het doel is om alle mensen te vangen in het grote geheel van de staat en het volk. De strijd die deze systemen zouden leveren tegen de atomisering van de mens, werkt volgens Schermerhorn echter juist averechts. De techniek zou in deze maatschappelijke structuren ook verheerlijkt worden en op die manier mechanisatie van de geest juist in de hand werken. Het is duidelijk dat voor Schermerhorn, in navolging van het personalisme, zowel het communistische als het kapitalistische systeem niet voldoet om de waarde van de menselijke persoonlijkheid te erkennen.

Wat is dan de oplossing voor de individualisering van de moderne samenlevingen, vraagt Schermerhorn zijn Belgisch publiek. Hij noemt zelf als eerste antwoord op zijn vraag het behoud van christelijke waarden:

Tegenover beide verschijningsvormen [kapitalisme en communisme] plaatsen wij eerst de gedachte, dat de versterking van het Christendom door een waarachtig christelijke levenshouding van den mensch de beste bestrijding is van de mechanisatie van den geest. [...] Zeker, geen menselijke samenleving is blijvend houdbaar, waarin geen normbesef aanwezig is, waarin geen rechte begrippen omtrent goed en kwaad leven in de harten van de menschen.²⁰

Dit christelijke normbesef is echter niet voldoende, zegt Schermerhorn, want ook de daadwerkelijke maatschappelijke structuren moeten zo gevormd worden, dat ze bevorderend zijn voor een geestelijke houding en geestelijk handelen. Uiteindelijk komt Schermerhorn dan met wat in zijn ogen de oplossing is voor geestelijke mechanisatie en hij omschrijft het als 'die vorm van socialisme, die in Nederland democratisch of nog beter personalistisch socialisme wordt genoemd'.²¹ In deze vorm van socialisme gaat het om het besef dat een mens 'slechts in bepaalde levensverbanden geplaatst, tot persoonlijkheid kan komen en dat daarom gemeenschap en persoonlijkheid ieder hun eigen zelfstandige waarden en rechten in de maatschappelijke samenleving bezitten'.²² Als belangrijke voorbeelden van gemeenschappen noemt Schermerhorn het gezin, de arbeidsgemeenschap, het dorp en de geloofsgemeenschap. Alleen in zulke kleine gemeenschappen, betoogt de premier, kunnen mensen hun eigen waarde beleven en hun persoonlijkheid ontplooiën. In Schermerhorns ogen moeten de politici in de Lage Landen aan de Zee dan ook een personalistisch-socialistisch beleid voeren, om zo hun volken enerzijds te behoeden voor individualisering en anderzijds voor opgaan in de anonimiteit van een massa.

---

¹⁸ NL-HaNA, Schermerhorn, 2.21.183.74, inv.nr. 13: 'De positie van de Lage Landen aan de Zee'.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

De laatste speech die hier onderzocht wordt, hield Schermerhorn voor de VIRO, de Vereniging van Internationale Rechtsorde, op 26 juni 1946.²³ Uit deze speech wordt duidelijk wat het derde kernelement is van Schermerhorns definitie van personalistisch socialisme. Dit is ook het kernelement dat voor dit onderzoek het meest van belang is. Schermerhorn spreekt hier over de rol die Nederland zijns inziens moet hebben in de internationale gemeenschap en over het belang van personalistisch socialisme daarbij. Opnieuw stelt hij in deze toespraak collectivistische systemen tegenover het kapitalistisch systeem en ook hier betoogt hij dat de menselijke persoonlijkheid in beide soorten systemen niet tot zijn recht kan komen. Hij stelt dat deze twee cultuurvormen de 'blanke wereld' beheersen, en dat in Nederland vooral het kapitalistische systeem heeft gezorgd voor atomisering. Toch, zegt Schermerhorn, wordt in een groot deel van West-Europa gestreden om een nieuwe cultuurvorm, die gericht is op de ontwikkeling van de menselijke persoonlijkheid. Ook hier noemt hij de kleine gemeenschappen, 'waarin de mensch zich zelf terugvindt, waarin hij de zin van zijn bestaan op deze aarde beleven kan, waarin hij groeit en mensch is, in de diepe zin van het woord, waarin hij die werkelijke vrijheid beleeft, die de grondslag is van ieder democratisch stelsel'.²⁴

Deze strijd om een personalistisch cultuurvorm is volgens Schermerhorn in sommige Europese landen echter wel een strijd op leven en dood. Daarom heeft Nederland in zijn ogen een uitzonderlijke rol in dit streven:

Nederland in wereldverband ziende, van deze hoek uit, kan men slechts vaststellen, dat wij een onderdeel uitmaken van die betrekkelijk kleine groep van de mensheid die uiterst bewust deze strijd om de menselijke persoonlijkheid, om een personalistische cultuur niet alleen wil, maar uit een innerlijke drijfkracht moet voeren.²⁵

Schermerhorn plaatst Nederland zo nadrukkelijk in een groter Europees en internationaal verband. Hij benoemt ook opnieuw het onderscheid dat hij in de wereld ziet tussen drie verschillende levenssystemen: het collectivisme van Rusland, het individualisme en kapitalisme van Amerika, en daartussenin het steeds personalistischer wordend Europa. Schermerhorn noemt de personalistische cultuur van Europa, zoals hij die ziet, dan ook 'de derde weg':

Europa, althans een groot gedeelte daarvan en in het bijzonder de landen rondom de Noordzee vertegenwoordigen de derde weg in cultureel opzicht en zijn daarom in de Europeesche wereldpolitiek ook een zelfstandige kracht. [...] Dit kan echter alleen zo blijven, indien de grondslag hiervan, n.l. de personalistische cultuur, versterkt, in plaats van verzwakt wordt.²⁶

Het derde kernelement van Schermerhorns definitie houdt dan ook in dat er een Noord-Europese en specifiek Nederlandse roeping is in het streven naar een personalistische cultuurvorm, die de mens moet behoeden voor de 'kwalen dezer eeuw'.

Uit deze toespraken wordt duidelijk dat Schermerhorns definitie van personalistisch-socialisme is beïnvloed door de stroming van het personalisme en door de ideeën van Willem Banning. Dit wordt met name zichtbaar in het idee van een 'derde weg' tussen de systemen van het kapitalisme en communisme, een weg die de individualisering en geestelijke mechanisering in de moderne

---

²³ Nationaal Archief, Den Haag, Collectie 312 W. Schermerhorn, nummer toegang 2.21.183.74, inventarisnummer 13: *Lezing voor de V.I.R.O, 26 juni 1946.*

²⁴ NL-HaNA, Schermerhorn, 2.21.183.74, inv.nr. 13: *Lezing voor de V.I.R.O.*

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

samenlevingen moet tegengaan. Ook is dit terug te zien in de nadruk die Schermerhorn legt op het geestelijke, de persoonlijkheid en de vrijheid. Het belangrijkste kenmerk van deze drie speeches, en dus van Schermerhorns definitie van het personalistisch socialisme, is echter dat ze inhoudelijk allemaal gaan om de plek van Nederland in internationaal opzicht. Dit is een element dat niet duidelijk terugkomt bij het personalisme of bij Banning, maar wat voor Schermerhorn zelf wel van groot belang is. Het personalistisch-socialisme is voor hem overduidelijk een internationaal fenomeen, waarin volgens hem een zeer prominente rol voor Nederland is weggelegd. Hij lijkt het personalistisch-socialisme in zekere zin dus te willen gebruiken om Nederland een plekje op de kaart te geven en het belang van Nederland in de internationale gemeenschap te onderstrepen. In Schermerhorns definitie van personalistisch-socialisme ligt dus al het idee besloten van een taak of missie voor Nederland in de wereld.

Hoofdstuk 2. Verhouding tussen Nederland en Indonesië: de NVB en Schermerhorn

De ideeën die in Sint-Michiëlsgeestel waren ontstaan over een nationale vernieuwingsbeweging werden concreet gemaakt op 24 mei 1945, toen de NVB officieel werd opgericht in hotel Krasnapolsky in Amsterdam.²⁷ In diezelfde maand publiceerde de NVB een manifest, dat alle Nederlanders opriep tot geestelijke en maatschappelijke vernieuwing 'in personalistische geest, gericht op de verwerkelijking van een vernieuwd socialisme'.²⁸ Vervolgens bracht de NVB in de zomer van 1945 ook een 'program en toelichting van de Nederlandse Volksbeweging' uit, met vrijwel dezelfde strekking. Deze publicatie werd ondertekend door 32 mannen, waaronder ook Willem Schermerhorn. In dit programmaboekje staat beschreven welke overtuigingen de NVB erop nahield en waartoe zij het Nederlandse volk opriep. Het eerste punt waar de NVB zich op richt, is de ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid. Verder wordt aandacht besteed aan het gezinsleven, het sociaaleconomisch bestel van Nederland, de nationale gemeenschap, en de zogenaamde vernieuwing van de staatsgedachte. Het laatste element dat genoemd wordt en waarop de NVB zich wil focussen, is de 'opbouw van een nieuwe gemeenschap met de overzeese gebieden'²⁹.

De visie van de NVB over de verhouding tussen Nederland en 'de overzeese gebieden' wordt in het document uitgewerkt in tien punten. Daarboven staat geschreven dat de NVB zich daarbij baseert op de speech die koningin Wilhelmina in december 1942 had gehouden, waarin zij vanuit een vernieuwingsgedachte had gesproken over een nieuwe naoorlogse structuur van het koninkrijk, in de vorm van een volledig deelgenootschap op vrijwillige basis. Deze elementen uit de speech vormen dan ook de leidraad voor de tien punten in het programmaboekje van de NVB. Doordat koningin Wilhelmina's ideeën vernieuwend waren voor Nederland, lijken de tien punten van de NVB zodoende ook een progressief beleid te weerspiegelen.

De overtuiging van de NVB dat zij een vernieuwende politiek voorstond, wordt ook duidelijk uit twee punten uit het programma, die voor dit onderzoek het meest van belang zijn. Het tweede punt van de tien luidt namelijk: 'De koloniale gedachte en de koloniale politiek moeten, voor zover dat nog niet is geschied, definitief worden verlaten'. Op dit punt zal later teruggekomen worden. Het tweede, is de door de NVB gewenste 'erkenning dat in het Koninkrijk (ten minste) twee naties verbonden zijn, de Nederlandse en de Indonesische'.³⁰ Dit punt is specifiek gericht op de verhouding tussen Nederland en Indonesië. Door Indonesië hier als eigen natie te erkennen, in tegenstelling tot Suriname en Curaçao, ligt hierin de mogelijkheid van een federaal verband tussen Nederland en Indonesië besloten. Dit komt terug in Schermerhorns opvattingen. Hij ziet een federatie als de best mogelijke staatsvorm voor Indonesië en hij verbindt deze opvatting ook nadrukkelijk aan zijn personalistisch gedachtegoed. Het verband daartussen wordt duidelijk door het streven naar een federatie te zien als een uitdrukking van het personalistisch streven naar eenheid en gemeenschap, maar dan op internationaal niveau. Hier zal nu onderzocht worden hoe het personalisme en het streven naar een federaal Indonesië terugkomen in Schermerhorns denken en handelen met betrekking tot Indonesië. Ook zal Schermerhorns rol in het dekolonisatieproces in het algemeen duidelijk worden.

Willem Schermerhorn was de eerste Nederlandse premier die te maken kreeg met de onafhankelijkheidsstrijd van de Republiek Indonesia en daardoor ook de eerste premier die hierover

---

²⁷ Bank, *Opkomst en ondergang*, 59.

²⁸ Ibidem, 54.

²⁹ Nederlandse Volksbeweging (NVB), *Program en toelichting van de Nederlandse Volksbeweging* (Amsterdam, z.j.), http://resolver.kb.nl/resolve?urn=urn:gvn:EVDO02:NIOD05_8917&role=pdf (10 januari 2018).

³⁰ Ibidem.

een standpunt moest innemen. Nadat in augustus 1945 de onafhankelijkheidsverklaring was uitgesproken door Soekarno, was de eerste reactie van Schermerhorn, en van vrijwel alle Nederlanders, een van afwijzing. De Indonesische Republiek werd niet erkend en onderhandelen met de Indonesiërs was ondenkbaar, zeker gezien het feit dat Soekarno in de oorlog had samengewerkt met de Japanners en dus een collaborateur was. Schermerhorn was van mening dat Nederland geen zwakte mocht tonen en dat het Nederlandse gezag in Indonesië zo snel mogelijk hersteld moest worden. Toen Van Mook, de Nederlandse luitenant-gouverneur-generaal in Indonesië, begin oktober vanuit Batavia echter pleitte voor enige concessies en hervormingen voor de Indonesische nationalisten, was Schermerhorn dit opvallend genoeg met hem eens. Dit weerspiegelt de invloed van de minister van Overzeese Gebiedsdelen, Logemann, die was teruggekeerd van overleg met Van Mook in Australië en er meer gematigde ideeën op nahield.³¹ Logemann had samen met Schermerhorn in Sint-Michiëlsgeestel gevangengezeten en ook hij was een voorstander van de NVB. Bovendien was Logemann een erkend Indië-deskundige, die in de jaren dertig al pleitte voor verandering in de verhouding tussen Nederland en Indonesië.³²

Schermerhorns houding ten opzichte van Indonesië bleef hierna in overeenstemming met die van Logemann, wat inhield dat hij meer bereid was tot hervormingen. Dit werd duidelijk in december, toen Van Mook naar Nederland kwam met een voorstel voor hervorming van de structuur van het koninkrijk. Zijn ideeën hielden in dat geheel Indonesië een federatie moest worden, de Verenigde Staten van Indonesië, waarvan de Republiek Indonesia deel zou uitmaken. Dit betekende enerzijds erkenning van de Indonesische Republiek, die zetelde op Java en Sumatra, maar anderzijds ook gezagsherstel voor Nederland in de rest van Indonesië.³³ In de ministerraad kwam veel bezwaar tegen het idee van erkenning van de Republiek Indonesia en van het overleg met de republikeinen dat daarmee gepaard ging. Ook de publieke opinie keerde zich tegen dit plan. Schermerhorn, en enkele andere leden van de regering, vonden het plan van Van Mook echter zo slecht nog niet.³⁴ Het idee van een federale structuur nam vanaf dat moment een belangrijke plaats in in Schermerhorns opvattingen ten opzichte van Indonesië.

Op 10 februari 1946 werd het Indonesië-beleid van de Nederlandse regering bekend gemaakt in een regeringsverklaring. Hoewel het voorstel van Van Mook niet in zijn geheel werd opgevolgd, was er wel sprake van een verandering in beleid. Er zou namelijk wel een federatie moeten komen, het 'Gemenebest Indonesië', dat deel zou uitmaken van het Nederlands koninkrijk. Na 25 jaar zou Indonesië de mogelijkheid tot zelfbeschikking hebben, al zou dit beperkt worden door een blijvend deelgenootschap met Nederland. De grootste verandering in het beleid was echter de bereidheid tot daadwerkelijk politiek overleg met de Indonesiërs en om een serieuze verandering in de structuur van het rijk niet langer af te wijzen.³⁵ Hierna begonnen in Indonesië dan ook serieuze besprekingen tussen Van Mook en Soetan Sjahrir, de premier van de Republiek Indonesia. Deze besprekingen liepen echter op niets uit. Van 14 tot 24 april vonden er officiële onderhandelingen plaats op de Hoge Veluwe, maar door blijvende diepgaande verschillen in standpunt tussen de Nederlandse en de republikeinse delegaties kwam er geen akkoord tot stand.³⁶

---

³¹ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 291, 294.

³² Ibidem, 208

³³ W. Schermerhorn, *Het dagboek van Schermerhorn*, red. C. Smit (Utrecht 1970) VIII, http://www.dbnl.org/tekst/sche115dagb01_01/colofon.php (10 januari 2018).

³⁴ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 300-301, 304.

³⁵ De Jong, *Diplomatie of strijd*, 155.

³⁶ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 309-316.

Toen in mei 1946 de eerste naoorlogse verkiezingen plaatsvonden, was er dus nog geen duidelijkheid over de toekomstige verhoudingen tussen Nederland en Indonesië. Ook het nieuwe kabinet zou zich over deze problematiek moeten buigen. Die taak was echter niet meer voor Schermerhorn weggelegd, aangezien hij niet werd herkozen tot premier en ook geen ministerplek in de nieuwe regering kreeg. Toch begon Schermerhorns rol in de dekolonisatie van Indonesië toen pas echt, door zijn aanvaarding van het voorzitterschap van een Commissie-Generaal voor Nederlands-Indië. De taak van de Commissie-Generaal zou zijn om het overleg met de Indonesische vertegenwoordigers voort te zetten om zo met hen tot een akkoord te komen. Samen met de voormalige burgemeester van Amsterdam, Feike de Boer, het katholieke Tweede Kamerlid Max van Poll en enige medewerkers, vertrok Schermerhorn daarvoor half september naar Batavia.³⁷ Welk doel hij voor ogen had toen hij naar Indonesië vertrok, wordt duidelijk uit een brief die Schermerhorn in juli stuurde aan Eelco van Kleffens, die minister was geweest in Schermerhorns kabinet. Hierin schrijft de voormalige premier dat hij de taak van voorzitter van de Commissie-Generaal niet heel aantrekkelijk vindt, maar dat hij aan de andere kant de kans wil aangrijpen om de situatie in Indonesië op te lossen zonder buitenlandse bemoeienis. Schermerhorn denkt namelijk dat Nederland zelf meer kans maakt om een overeenkomst te sluiten 'die aan Nederland een ook voor een verdere toekomst blijvende monopoliepositie in dit deel van de aarde verschaft'.³⁸ Het is duidelijk dat Schermerhorn tot een akkoord wilde komen waarin Nederland een zo gunstig mogelijke positie in Indonesië zou behouden.

In zijn periode als voorzitter van de Commissie-Generaal heeft Schermerhorn intensief een dagboek bijgehouden. Hij noemde dit dagboek zelf een 'geheim verslag' en stuurde de geschreven stukken vanaf 1947 ook op naar vertrouwelingen in Nederland, om hen op de hoogte te houden van de gebeurtenissen in Indonesië en zijn kijk daarop. Dit dagboek is in 1970 uitgegeven onder redactie van C. Smit, en zal hier gebruikt worden om Schermerhorns opvattingen in zijn periode in Batavia te onderzoeken.

Dat Schermerhorn het personalistisch socialisme als gedachtegoed meenam toen hij naar Batavia ging, wordt duidelijk uit het eerste gesprek dat hij had met Sjahrir, de premier van de Republiek Indonesia. Schermerhorn beschrijft dit gesprek, dat plaatsvond op 30 september 1946, in zijn dagboekgedeelte van 2 oktober. Aangezien Sjahrir de leider was van de Partai Socialis Indonesia en dus net als Schermerhorn een socialist, drukte Schermerhorn in dit gesprek zijn overtuiging uit dat als zij samen niet tot een oplossing zouden kunnen komen, er waarschijnlijk geen oplossing bestond.³⁹ In hetzelfde gesprek verbond Schermerhorn het personalisme ook nadrukkelijk aan het streven naar een federale structuur in Indonesië. Hij schrijft namelijk: 'Ik heb hem ook mijn zienswijze gegeven van personalistisch standpunt uit, dat praktisch voert tot de toepassing van het federatieve beginsel'.⁴⁰

Na dit eerste gesprek tussen Sjahrir en Schermerhorn begonnen de officiële onderhandelingen tussen de Nederlandse en Indonesische delegaties. Nadat op 14 oktober een wapenstilstand gesloten werd, lag de focus van de besprekingen volledig op de staatkundige verhoudingen binnen Indonesië en tussen Nederland en Indonesië. Hierin speelde Mook een grote rol. Hij had het plan voor een federale staat niet uit zijn hoofd gezet en stelde opnieuw voor om een Verenigde Staten van Indonesië te creëren. Deze federatie zou een zelfstandige staat zijn, die echter wel verbonden zou blijven met Nederland in een Nederlands-Indonesische Unie, met aan het hoofd de Nederlandse koningin. De

---

³⁷ Ibidem, 360-368.

³⁸ Nationaal Archief, Den Haag, Collectie 312 W. Schermerhorn, nummer toegang 2.21.183.74, inventarisnummer 35: *Brief aan E.N. van Kleffens*, 9 juli 1946.

³⁹ Schermerhorn, *Het dagboek van Schermerhorn*, 19.

⁴⁰ Ibidem, 22.

plannen van Van Mook werden gesteund door Schermerhorn en de rest van de Commissie-Generaal.⁴¹ De Indonesische delegatie had echter moeite met de Nederlands-Indonesische Unie onder de Nederlandse koningin. Ook in Den Haag bestond onenigheid over de plannen van de Commissie-Generaal wat betreft de Unie. De onderhandelingen gingen in Indonesië echter door en de delegaties kwamen op 13 november, in Linggadjadi, uiteindelijk tot een akkoord, waarin de Unie en de Kroon beide werden behouden. Dit ontwerpakkoord van Linggadjadi werd op 15 november geparafeerd.⁴²

De Commissie-Generaal keerde vervolgens terug naar Nederland om het akkoord te verdedigen en er goedkeuring voor te krijgen. Dit was ook nodig, want in Nederland was 'Linggadjadi' met veel kritiek ontvangen. Schermerhorn zegt in zijn dagboek dat de kritiek van de Nederlandse regering vooral was dat zij zich voor het blok gesteld voelde door de Commissie-Generaal, die in Batavia eigenlijk alles al besloten leek te hebben. Dit probleem was volgens Schermerhorn ontstaan doordat de Commissie-Generaal vanaf het begin al een duidelijk doel voor ogen had gehad, namelijk de federale staat, terwijl de regering in Den Haag niet wist wat zij wilde bereiken in Indonesië en dus ook geen duidelijke instructies had gegeven. Schermerhorn zegt daarbij bovendien dat hij al voor zijn vertrek naar Indonesië aan verschillende politieke figuren in Nederland had verklaard 'hoe ik meende, dat de consequente toepassing van het personalistische beginsel tot de oplossing van dit probleem zou kunnen leiden'.⁴³

In Nederland werd het akkoord van Linggadjadi 'aangekleed' doordat het kabinet het akkoord alleen wilde accepteren in combinatie met een toelichting, geschreven door de Commissie-Generaal, over hoe het akkoord gelezen moest worden. Op die manier werd er een eigen Nederlandse interpretatie aan gegeven. Met het aangeklede ontwerpakkoord mocht de Commissie-Generaal vervolgens begin januari 1947 terugkeren naar Indonesië, waar ze de Nederlandse interpretatie zou moeten verdedigen om zo alsnog tot een officiële ondertekening van Linggadjadi te komen. De Indonesische delegatie wees de Nederlandse aankleding van het akkoord echter resoluut af. Toch werd het akkoord van Linggadjadi op 25 maart officieel ondertekend. De oplossing die was bedacht was namelijk dat de Republiek slechts hoefde te erkennen dat Nederland haar eigen interpretatie erop nahield, waardoor dus vanaf het begin al onenigheid bestond over de uitleg van het akkoord. Na de ondertekening verbeterden de verhoudingen tussen Nederlanders en Indonesiërs bovendien niet. De beoogde samenwerking kwam niet op gang waardoor al snel wrijving ontstond tussen de twee partijen. Als gevolg van de blijvende onenigheid, werd militair ingrijpen in Nederlandse ogen een steeds aantrekkelijker alternatief. Hoewel Schermerhorn dreigen met militair geweld zag als noodzakelijk middel om achter de hand te houden in onderhandelingen, heeft hij daadwerkelijk geweld nooit gezien als een oplossing. Tot het laatste moment heeft hij dan ook geprobeerd om militair ingrijpen te voorkomen. Dit mocht echter niet baten en op 20 juli 1947 begon de eerste zogenaamde 'politioenele actie'.⁴⁴

Terwijl Nederlandse militairen in Indonesië delen van Java bezetten, werd de Commissie-Generaal eind juli naar Nederland ontboden voor overleg met de regering. In Nederland werd het voor Schermerhorn duidelijk dat zijn invloed en die van de Commissie-Generaal sterk was afgenomen en hij beseftte dat een mogelijk einde van de Commissie-Generaal eraan zat te komen. Dit vermoeden werd

---

⁴¹ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 376, 379; De Jong, *Diplomatie of strijd*, 283.

⁴² Langeveld, *De man die in de put sprong*, 384; De Jong, *Diplomatie of strijd*, 283-285, 293-295.

⁴³ Schermerhorn, *Het dagboek van Schermerhorn*, 154, 156.

⁴⁴ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 394-397, 422, 91, 425, 37, 73; Schermerhorn, *Het dagboek van Schermerhorn*, 370-371.

bevestigd en eind oktober werd het voorstel om de Commissie-Generaal op te heffen aangenomen.⁴⁵ Daarmee kwam ook Schermerhorns rol in het dekolonisatieproces van Indonesië tot een einde. Schermerhorns personalistisch-socialistische insteek had niet de oplossing gebracht in de verhoudingen tussen Nederland en Indonesië en het zou nog veel strijd en moeite kosten voordat Indonesië haar onafhankelijkheid verkreeg in 1949.

---

⁴⁵ Langeveld, *De man die in de put sprong*, 478, 488-489.

Hoofdstuk 3. Koloniale ideologie: de Nederlands-Indonesische Unie

Zoals hiervoor genoemd, was een van de opvattingen van de NVB over de verhoudingen tussen Nederland en de 'overzeese gebieden', dat de 'koloniale gedachte en de koloniale politiek, voor zover dat nog niet is geschied, definitief [moeten] worden verlaten'.⁴⁶ Dat Schermerhorn het volledig met dit standpunt eens was, wordt duidelijk uit zijn dagboek. Daarin wijst hij koloniale politiek sterk af en stelt hij dat het een overblijfsel is uit het verleden, waar Nederland zo snel mogelijk afstand van moet nemen. Zo beschuldigt hij op gegeven moment Van Mook van het voeren van een koloniale politiek in Batavia⁴⁷, stelt hij dat met 'verlichte kolonialen' geen progressieve politiek te voeren valt⁴⁸, en zegt hij dat, wanneer Nederlanders moeten helpen bij de opbouw van Indonesië, rekening gehouden moet worden met gezichtsbehoud van de Indonesische bestuurders, want 'de koloniale mentaliteit houdt alleen rekening met het eigen gezicht, maar nooit met dat van de Indonesiërs'.⁴⁹ Schermerhorns opvattingen passen in zijn eigen ogen dus absoluut niet binnen een koloniale ideologie. De definitie van 'koloniale ideologie' die hier gebruikt wordt, is, met betrekking tot Indonesië, het paternalistische idee dat Indonesië niet zonder Nederland kan en dat de Indonesiërs voor hun welzijn afhankelijk zijn van Nederlandse zorg. Nederlanders zouden het beste weten wat goed is voor Indonesië en hebben daar dan ook een nationale taak of missie te vervullen.

Schermerhorn lijkt niet het idee te hebben dat Indonesië niet zonder Nederland zou kunnen. Hij zegt wel dat Indonesië wellicht Nederlandse hulp nodig zal hebben wanneer de Indonesiërs zullen beginnen met de opbouw van een eigen structuur en regering. Hij pleit er echter sterk voor, dat er geen terugval naar een 'semi-koloniaal systeem' plaatsvindt, maar dat de Indonesiërs een eigen regering vormen en dat het bestuur van Indonesië ook daadwerkelijk in handen komt van Indonesische politieke partijen.⁵⁰ Schermerhorn lijkt er dan ook zeker van te zijn dat de Indonesiërs op gegeven moment in staat zullen zijn om hun land onafhankelijk van Nederland te besturen. Dat betekent echter niet dat Schermerhorn geen taak meer voor Nederland ziet weggelegd in Indonesië. In december 1946 schrijft hij namelijk in zijn dagboek dat wat Nederland in Indonesië doet, als voorbeeld voor de rest van de wereld moet dienen. Daarbij formuleert hij het zo:

Nederland zal moeten leren beseffen, dat het na den tweeden oorlog op een nieuwe wijze zijn plaats in Indonesië zal moeten verwerven. Nederland zal daarin moeten kunnen ervaren, dat het een nieuwe roeping heeft, zowel nationaal als ook op het internationale vlak. Nederland zal moeten begrijpen, dat wij door de schepping van de Nederlandsch-Indonesische Unie tegenover de internationale wereld een volstrekt andere plaats zijn gaan innemen dan vroeger met het oude Koninkrijk het geval was.⁵¹

Nederland zou volgens Schermerhorn dus een nieuwe roeping in Indonesië hebben, die Nederland bovendien in internationaal opzicht een nieuwe positie zou moeten verschaffen. Deze roeping houdt volgens Schermerhorn praktisch gezien in dat de Nederlands-Indonesische Unie in het leven wordt geroepen. Het is acceptatie van die Unie, verwoord in het ontwerpakkoord van Linggadjadi, die Schermerhorn in Nederland probeert te bereiken. Nadat de regering een beslissing zal hebben genomen over de Nederlands-Indonesische Unie, moet Nederland volgens Schermerhorn dan ook

---

⁴⁶ NVB, *Program en toelichting*.

⁴⁷ Schermerhorn, *Het dagboek van Schermerhorn*, 815-816.

⁴⁸ *Ibidem*, 799.

⁴⁹ *Ibidem*, 479-80.

⁵⁰ *Ibidem*, 806, 815-816.

⁵¹ *Ibidem*, 167.

proberen om 'het weer zoover te brengen dat wij onze taak in Indonesië als het waarachtig nationale kunnen zien'.⁵² Hoewel Schermerhorn elke vorm van koloniale politiek achter zich wilde laten, houdt hij dus wel vast aan het idee van een nationale taak en roeping voor Nederland in Indonesië. Dat Nederland een plaats voor zich moet houden in Indonesië herhaalt Schermerhorn later in zijn dagboek. Hij schrijft dat hij aan het eind van een vergadering in Indonesië er nog eens op heeft gewezen 'dat Nederland in dit land in een uiterst moeilijke positie verkeert en wij a.h.w. opnieuw en langs andere wegen dit land moeten 'veroveren', althans daarin een plaats voor ons moeten winnen'.⁵³

Het streven naar een blijvend verband tussen Nederland en Indonesië kan, net als het streven naar een federatie, gezien worden als een uiting van het personalistisch-socialistisch ideaal van eenheid en gemeenschap. Eerder werd al duidelijk dat Schermerhorn aan het personalistisch-socialisme een taak toekende om de 'personalistische cultuurvorm' internationaal te versterken en te verspreiden. Dit was in zijn ogen een taak voor Noord-Europese landen, maar in het bijzonder voor Nederland.⁵⁴ De nationale taak die Schermerhorn voor Nederland voor ogen heeft is dus het verspreiden van de waarden van het personalistisch socialisme. Hier wordt duidelijk dat Schermerhorn dit in Indonesië ten uitvoer wil brengen door het oprichten van de Nederlands-Indonesische Unie.

Er is dus een tegenstelling tussen enerzijds Schermerhorns zelfverkleerde afkeer van alles wat koloniaal is en anderzijds zijn geloof in een nationale taak, iets dat juist een kenmerk is van koloniaal denken. Deze tegenstelling wordt heel expliciet in een radiospeech die Schermerhorn hield voor de V.P.R.O. in juni 1947. Wat Indonesië betreft zegt hij in die speech dat het niet te betwijfelen valt dat alle koloniale verhoudingen aan het eind van de twintigste eeuw verdwenen zullen zijn. Vanuit die overtuiging is het voor Schermerhorn logisch om 'zulke vormen na te streven, dat het Indonesische en het Nederlandse volk naast elkander staan, niet als in ieder opzicht gelijken, maar zeker wel als gelijkwaardigen'.⁵⁵ Daarmee maakt Schermerhorn duidelijk dat hij vindt dat Indonesiërs niet minder zijn dan Nederlanders. Vervolgens stelt hij de luisteraars de kritische vraag of zij wel bereid zijn om Indonesiërs ook als gelijkwaardigen te zien. Hij zegt namelijk:

Geloven wij, dat wij menen veel beter uit te kunnen maken, wat goed is voor deze mensen dan zij zelf? Deze vragen [...] zijn ontzettend moeilijk en toch zullen zij voor een groot gedeelte bepalen, of het Nederlandse volk er in slaagt in harmonie tesamen met het Indonesische volk in het verband der Nederlands-Indonesische Unie te leven.⁵⁶

Het idee dat de Nederlanders het beste weten wat goed is voor de Indonesiërs, een van de kenmerken van de koloniale ideologie, wijst Schermerhorn hier expliciet van de hand. Daartegenover plaats hij echter een ander element van de koloniale ideologie, namelijk het geloof in een nationale taak voor Nederland. In dit geval een taak met als doel het bereiken van een personalistisch ideaal, namelijk verbondenheid met Indonesië, in de vorm van de Nederlands-Indonesische Unie. Bovendien is Schermerhorn ervan overtuigd dat die Unie het beste is voor het welzijn van zowel Nederlanders als Indonesiërs en dat binnen die Unie met de belangen van beide groepen het beste rekening gehouden kan worden. Op die manier denkt Schermerhorn, als Nederlander, toch wel het beste te weten wat

---

⁵² Ibidem, 167.

⁵³ Ibidem, 324-325.

⁵⁴ NL-HaNA, Schermerhorn, 2.21.183.74, inv.nr. 13: *Lezing voor de V.I.R.O.*

⁵⁵ Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), Collectie 312 W. Schermerhorn, nummer toegang 2.21.183.74, inventarisnummer 13: *Radiospeech voor de V.P.R.O., 8 juni 1947.*

⁵⁶ NL-HaNA, Schermerhorn, 2.21.183.74, inv.nr. 13: *Radiospeech voor de V.P.R.O.*

goed is voor de Indonesiërs en lijkt ook dat kenmerk van koloniaal denken hem niet geheel vreemd te zijn.

Het idee van een moederland dat een nationale taak te volbrengen had in haar koloniën leefde ook in andere landen. Frederick Cooper stelt in zijn boek *Colonialism in Question* dat met name in Frankrijk en Engeland al voor de Tweede Wereldoorlog het idee heerste van een zogenaamde 'beschavingsmissie'.⁵⁷ In Frankrijk bestond het idee dat het moederland beschaving en voorspoed bracht aan haar koloniën al sinds het einde van de 19^e eeuw en het was nog steeds krachtig tijdens de Franse dekolonisatieoorlogen na de Tweede Wereldoorlog.⁵⁸ Volgens Cooper bracht de Tweede Wereldoorlog een grote verandering teweeg in het denken over koloniale macht. Koloniale ideologieën en het bestaan van koloniale rijken op zich was door de verliezen die de Europese moederlanden in de oorlog hadden geleden, minder vanzelfsprekend geworden. Om hun koloniale rijken te behouden, moesten Frankrijk en Engeland daarom na de oorlog hun macht in hun koloniën herstellen en bovendien ook legitimeren. Dit deden zij door zichzelf een nieuwe nationale taak toe te kennen. Deze taak was een variant van de beschavingsmissie en hield in dat Frankrijk en Engeland hun koloniën aan zich probeerden te binden door de ontwikkeling en modernisering binnen die koloniën te bevorderen. Deze 'moderniseringsmissies' waren gericht op het versterken van de economie en het verbeteren van de levensstandaarden binnen het koloniale rijk.⁵⁹ Het doel hiervan was het legitimeren van de koloniale overheersing van het moederland, waardoor deze nieuwe vorm van omgang met de koloniën dan ook gepresenteerd werd als fundamenteel anders, en veel beter, dan het slechte, uitbuitende kolonialisme. Dit wordt ook weerspiegelt in het feit dat in Frankrijk, net als in Nederland, na de oorlog niet langer het beladen begrip 'koloniën' werd gebruikt, maar in plaats daarvan in meer neutrale termen werd gesproken over 'overzeese gebieden' (*territoire d'outre-mer*).⁶⁰

Cooper weerlegt dit idee van een nieuwe, antikoloniale relatie tussen moederland en koloniën in de vorm van een nationale taak, door te zeggen dat '[t]he idea of a national mission was part of a wider spectrum of colonizing ideologies'.⁶¹ Hij zegt dus dat die nieuwe nationale taken, die Europese koloniale mogendheden zichzelf toedichtten, wel degelijk koloniale ideologieën voorstelden. Dit is ook van toepassing op Schermerhorns idee van een nieuwe nationale taak voor Nederland in Indonesië. Deze taak is echter wel anders dan de nationale taken van Frankrijk en Engeland. Bij Schermerhorn gaat het namelijk niet om een moderniseringsmissie, maar eerder om een morele missie, aangezien hij de verspreiding van de geestelijke waarden van het personalistisch-socialisme op het oog heeft. De oprichting van de Nederlands-Indonesische Unie, zoals omschreven in het akkoord van Linggadjati, had dan ook niet tot doel om de Indonesische economie of levensomstandigheden te verbeteren, maar veel meer om samenwerking tussen Nederland en Indonesië te bevorderen. De bestuursorganen van de Unie moesten namelijk samengesteld worden uit vertegenwoordigers van zowel de Nederlandse als de Indonesische regeringen, en hadden tot taak om samen te werken om zo de gemeenschappelijke belangen tussen de beide landen te bevorderen.⁶²

Juist doordat het hem gaat om eenheid en verbondenheid, ziet Schermerhorn deze nieuwe taak niet als koloniaal maar als moreel juist. Door het zo te presenteren kan hij de blijvende verbondenheid

---

⁵⁷ Frederick Cooper, *Colonialism in Question. Theory, Knowledge, History*. (Berkeley 2005) 172, eBook Collection (EBSCOhost) (10 januari 2018).

⁵⁸ Cooper, *Colonialism in Question*, 172.

⁵⁹ Ibidem, 187.

⁶⁰ Ibidem, 153, 172, 176.

⁶¹ Cooper, *Colonialism in Question*, 172.

⁶² Schermerhorn, *Het dagboek van Schermerhorn*, 876.

in de vorm van de Unie tussen de twee landen bovendien legitimeren, zoals ook Frankrijk en Engeland hun koloniale overheersing probeerden te rechtvaardigen door middel van nieuwe nationale missies. Schermerhorns nationale taak past dus in een bredere internationale context van nationale taken die koloniale moederlanden zichzelf toedichtten. Zoals Cooper aantoonde, waren deze nationale taken echter verkapt koloniale ideologieën, doordat ze de koloniën afschilderden als inferieur aan en afhankelijk van het moederland. Zowel op basis van de definitie van Cooper als op de hiervoor geformuleerde definitie van koloniale ideologie, wordt hier duidelijk dat elementen uit een oude koloniale ideologie wel degelijk terugkomen in Schermerhorns denken over de verhoudingen tussen Nederland en Indonesië. Schermerhorn heeft in zijn gedachtegoed dus niet zoveel afstand gedaan van het koloniale verleden als hij zelf wel denkt.

Conclusie

Als premier en als voorzitter van de Commissie-Generaal voor Nederlands-Indië, heeft Willem Schermerhorn in de periode 1945 tot 1947 een grote rol gespeeld aan de Nederlandse kant van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Deze strijd begon in 1945, toen hij pas enkele maanden premier was. Een oplossing zoeken voor de Indonesische kwestie kan dan ook wel gezien worden als Schermerhorns belangrijkste politieke taak in deze periode. Schermerhorns biograaf, Herman Langeveld, beweert dat Schermerhorn tijdens deze taak in zijn opvattingen sterk werd beïnvloed door het personalistisch-socialistisch gedachtegoed dat hij tijdens de Tweede Wereldoorlog had opgedaan in Sint-Michiëlsgestel. Langeveld maakt echter niet duidelijk op welke manier dit gedachtegoed terugkomt bij Schermerhorn en laat het bewijs voor zijn bewering dus achterwege. Daarom is hier allereerst onderzocht of Schermerhorns personalistisch-socialistisch gedachtegoed daadwerkelijk invloed heeft gehad op zijn opvattingen met betrekking tot de verhoudingen tussen Nederland en Indonesië. Op deze vraag kan na dit onderzoek een bevestigend antwoord gegeven worden. Het personalistisch socialisme hield voor Schermerhorn een streven naar geestelijke vernieuwing in, met als doel de herwaardering van een christelijke moraal en een gevoel van gemeenschap. Uit verschillende speeches van Schermerhorn is gebleken dat dit gedachtegoed voor hem leidend was in zijn opvatting over hoe de naoorlogse samenleving, zowel op nationaal als op internationaal niveau, vormgegeven moest worden. Uit Schermerhorns dagboek werd vervolgens duidelijk dat deze overtuigingen ook invloed hadden op zijn opvattingen over de Indonesische kwestie. In zijn Indonesië-beleid kwam dit tot uiting in het streven naar een federale staat in Indonesië en bovenal naar een Nederlands-Indonesische Unie, waardoor Nederland en Indonesië blijvend met elkaar verbonden zouden zijn. Deze doelen weerspiegelen namelijk de personalistisch-socialistische idealen van gemeenschap en verbondenheid, die hierdoor op een internationaal niveau werden gebracht.

Het personalistisch socialisme streefde naar een vernieuwing in de samenleving. In de eerste plaats was dit een geestelijk vernieuwing, maar dit moest wel zijn uitwerking hebben op politiek niveau. Een van de beoogde veranderingen van de groep gijzelaars in Sint-Michiëlsgestel was het verlaten van de verzuilde Nederlandse partijstructuur ten gunste van meer eenheid in de samenleving. Om het Nederlandse volk klaar te maken voor deze verandering werd na de oorlog de Nederlandse Volksbeweging opgericht. De insteek van het personalistisch socialisme was dus progressief. Historicus J.J.P. de Jong stelt echter dat deze progressieve tendens niet tot uiting kwam in het Indonesiëbeleid van de regering-Schermerhorn en dat zij daarentegen liever terug wilde naar het oude koloniale stelsel. Dit onderzoek heeft zich daarom in hoofdzaak gericht op de vraag of Willem Schermerhorns personalistisch-socialistische opvattingen met betrekking tot de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd progressief te noemen zijn of dat hij daarentegen werd beïnvloed door een oudere koloniale ideologie. Deze ideologie was na de oorlog nog levend bij veel Nederlanders en hield de overtuiging in dat Indonesië afhankelijk was van Nederland en dat Nederland daarom een nationale taak te vervullen had in Indonesië.

Schermerhorn maakte in zijn dagboek meerdere malen expliciet duidelijk dat hij een afkeer had van het oude koloniale systeem. Hij was ervan overtuigd dat het plan dat hij zelf had met Indonesië, met name de oprichting van de Nederlands-Indonesische Unie, niet koloniaal maar vooruitstrevend was. Toch komt een centraal kenmerk van een koloniale ideologie, namelijk het idee van een nationale missie in de kolonie, duidelijk naar voren in Schermerhorns opvattingen. Ook streefde Schermerhorn wel degelijk naar een blijvende verbintenis tussen Nederland en Indonesië en is er bij hem dus zeker geen sprake van volledig zelfbestuur voor Indonesië. De missie die Schermerhorn aan Nederland

toedichtte, kwam in Indonesië tot uiting in de poging tot oprichting van de Nederlands-Indonesische Unie, waarin Nederland en Indonesië zouden samenwerken. Hoe deze missie precies vorm zou moeten krijgen, maakt Schermerhorn in zijn schrijven echter niet expliciet. Wel is duidelijk geworden dat Schermerhorn de Unie zag als de beste optie voor zowel Nederland als Indonesië en in het belang van beide landen. Daarmee vulde Schermerhorn voor Indonesië in wat het beste voor haar zou zijn en gaf daarmee blijk van nog een kenmerk van een koloniale ideologie: het idee dat het moederland beter weet wat goed is voor de kolonie dan het gekoloniseerde volk zelf. Duidelijk is dus dat Schermerhorns opvattingen aspecten bevatten van een koloniale ideologie.

Met zijn opvatting dat Nederland een nationale missie had in Indonesië, was Schermerhorn internationaal gezien geen uitzondering, omdat na de oorlog ook in de Franse en Britse koloniale rijken nieuwe nationale missies werden geïntroduceerd door de moederlanden. Deze nationale missies zouden niet langer onderdrukkend en koloniaal zijn, maar zouden daarentegen dienen ter versterking van de koloniale economie en van de algemene levensomstandigheden in de koloniën. Op deze manier legitimeerden deze landen echter hun koloniale overheersing. Frederick Cooper is dan ook eenduidig in zijn oordeel dat deze nieuwe nationale missies ook koloniale ideologieën waren, ondanks de pogingen van de moederlanden om ze niet zo te presenteren. Schermerhorns nationale taak voor Nederland past wat dat betreft ook onder het kopje van koloniale ideologieën. Toch zijn er belangrijke verschillen tussen de nationale missies van Frankrijk en Engeland enerzijds en die van Schermerhorn anderzijds.

Zoals uit de bronnen duidelijk werd, was inherent aan Schermerhorns definitie van personalistisch socialisme het idee dat Nederland bij uitzondering het land was met de taak om dit personalistisch-socialistisch gedachtegoed internationaal te verspreiden. Het idee van een nationale taak voor Nederland was dus al aanwezig in Schermerhorns gedachtegoed, los van de Indonesische kwestie. Het is dus deze nationale taak die Schermerhorn toepast op Indonesië, wat duidelijk wordt uit het hierboven al genoemde feit dat Schermerhorn, door de Nederlands-Indonesische Unie op te willen richten, personalistisch-socialistische waarden nastreeft. Hoewel duidelijk is dat Schermerhorn wel degelijk beïnvloed werd door koloniaal denken en hij dus niet zo vernieuwend was als hij zelf dacht, betekent dit wel dat Schermerhorn de nationale taak dus niet slechts zag als een koloniale missie. De taak voor Nederland om het personalistisch socialisme te verspreiden was namelijk niet specifiek gericht op Indonesië, of op het Nederlandse koloniale rijk, maar was veel breder internationaal gericht. Zoals gezien, zag Schermerhorn de oprichting van de Nederland-Indonesische Unie namelijk ook als een voorbeeld voor de internationale gemeenschap en was hij van mening dat dit Nederland internationaal ook een nieuwe positie zou opleveren. De missie van Schermerhorn had dus wel kenmerken van de koloniale ideologie, maar was tegelijkertijd ook heel verschillend van de Franse en Britse nationale missies. Dit niet alleen door de inhoud, namelijk een focus op geestelijke vernieuwing in plaats van op modernisering, maar bovenal doordat de ideeënachtergrond van de nationale missie, het personalistisch socialisme, niet gericht was op behoud van het koloniale rijk maar veel meer op verspreiding van morele waarden in de internationale gemeenschap, waaronder ook de Nederlandse kolonie Indonesië.

In dit onderzoek is alleen gebruikgemaakt van bronnen van Willem Schermerhorn, waardoor hier geen conclusies getrokken kunnen worden over heel Nederland. Hier wordt dan ook niet gesteld dat in Nederland na de oorlog helemaal geen sprake was van een koloniale ideologie die wel in de kern gericht was op het behoud van Indonesië als kolonie. Om dat vast te kunnen stellen is meer onderzoek nodig, zowel naar opvattingen van andere Nederlandse politici als naar de ideeën die in de Nederlandse samenleving bestonden over de verhoudingen tussen Nederland en Indonesië. Door

daarbij te focussen op de rol die ideeën en overtuigingen hebben om het handelen van mensen, zal steeds duidelijker worden waarom Nederlanders in de Indonesische kwestie zo hebben gehandeld als zij deden en waardoor de lange Indonesische onafhankelijkheidsstrijd zo desastreus is verlopen.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Nationaal Archief, Den Haag, Collectie 312 W. Schermerhorn, nummer toegang 2.21.183.74, inventarisnummer 35: *Brief aan E.N. van Kleffens*, 9 juli 1946.

Nationaal Archief, Den Haag, Collectie 312 W. Schermerhorn, nummer toegang 2.21.183.74, inventarisnummer 13: *'De positie van de Lage Landen aan de Zee', toespraak Schermerhorn Universiteit Leuven*, z.j.

Nationaal Archief, Den Haag, Collectie 312 W. Schermerhorn, nummer toegang 2.21.183.74, inventarisnummer 13: *Lezing voor de V.I.R.O.*, 26 juni 1946.

Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), Collectie 312 W. Schermerhorn, nummer toegang 2.21.183.74, inventarisnummer 13: *Radiospeech voor de V.P.R.O.*, 8 juni 1947.

Nationaal Archief, Den Haag, Collectie 312 W. Schermerhorn, nummer toegang 2.21.183.74, inventarisnummer 13: *Toespraak Schermerhorn voor de Verenigde Naties*, 15 januari 1946.

Nederlandse Volksbeweging (NVB), *Program en toelichting van de Nederlandse Volksbeweging* (Amsterdam, z.j.), http://resolver.kb.nl/resolve?urn=urn:gvn:EVDO02:NIOD05_8917&role=pdf (10 januari 2018).

Literatuur

Bank, Jan, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)* (Deventer, 1978).

Cooper, Frederick, *Colonialism in Question. Theory, Knowledge, History*. (Berkely 2005), eBook Collection (EBSCOhost) (10 januari 2018).

Hunt, Lynn, 'History, Culture, and Text', in: Lynn Hunt (red.), *The New Cultural History* (Berkeley 1989).

Jong, J.J.P. de, *Diplomatie of Strijd. Het Nederlands beleid tegenover de Indonesische revolutie 1945-1947* (Amsterdam 1988).

Keizer, Madelon de, *De gijzelaars van Sint Michielsgestel. Een elite-beraad in oorlogstijd* (Alphen aan de Rijn, 1979).

Langeveld, Herman, *De man die in de put sprong. Willem Schermerhorn 1894-1977* (Amsterdam 2014).

Schermerhorn, W., *Het dagboek van Schermerhorn*, red. C. Smit (Utrecht 1970), http://www.dbnl.org/tekst/sche115dagb01_01/colofon.php (10 januari 2018).

Westad, Odd Arne, 'The New International History of the Cold War. Three (Possible) Paradigms', *Diplomatic History* 24 (2000) 4, 515-565.